

NICULESCU

Întreabă un filosof

Răspunsuri
la cele mai importante
și neașteptate întrebări

IAN OLASOV

Ian Olov

Întreabă un filosof

Răspunsuri la
cele mai importante
și neașteptate întrebări

Traducere: Sînziana Dobrogeanu

NICULESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OLASOV, IAN

Întreabă un filosof : răspunsuri la cele mai importante și neașteptate întrebări / Ian Olasov ;
trad.: Sinziana Dobrogeanu. - București : Editura Niculescu, 2022

ISBN 978-606-38-0638-4

I. Dobrogeanu, Sinziana (trad.)

1

© 2020 by Ian Olasov

Published by arrangement with St. Martin's Publishing Group. All rights reserved.

Titlu original: *Ask a Philosopher. Answers to Your Most Important and Most Unexpected Questions*,
by Ian Olasov

© Editura NICULESCU, 2022

Bd. Regiei 6D, 060204 – București, România

Telefon: 021 312 97 82; Fax: 021 314 88 55

E-mail: editura@niculescu.ro

Internet: www.niculescu.ro

Comenzi online: www.niculescu.ro

Comenzi e-mail: vanzari@niculescu.ro

Comenzi telefonice: 0724 505 380, 021 312 97 82

Redactor: Anca Natalia Florea

Tehnoredactor: Șerban-Alexandru Popină

Copertă: Carmen Lucaci

ISBN 978-606-38-0638-4

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărți nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin fotocopiere, înregistrare sau prin orice sistem de stocare și accesare a datelor, fără permisiunea Editurii NICULESCU.

Orice nerespectare a acestor prevederi conduce în mod automat la răspunderea penală față de legile naționale și internaționale privind proprietatea intelectuală.

Editura NICULESCU este partener și distribuitor oficial **OXFORD UNIVERSITY PRESS** în România.

E-mail: oxford@niculescu.ro; Internet: www.oxford-niculescu.ro

CUPRINS

Prefață	11
PARTEA ÎNTÂI: Întrebări cosmice	17
Ce este filosofia?	19
De ce există lucrurile în loc să nu existe?	25
Există Dumnezeu?	28
Care este sensul vieții?	31
Există liberul-arbitru?	33
Putem ști oare ceva cu adevărat despre lumea din afara minții noastre?	37
Este bine oare să aducem pe lume copii pe o planetă amenințată de topirea ghețarilor?	42
Cum reușește creierul nostru să dea naștere unor trăiri conștiente?	45
De ce ar trebui să ne pese de ceva?	48
Care este cea mai bună formă de guvernământ?	51
Este culoarea ceva subiectiv?	58
Este posibilă călătoria în timp?	62
Sunt oamenii buni sau răi din naștere?	65
Ce a fost mai întâi: gândirea sau limbajul?	69
Cât de mult știm ce este bine pentru noi?	73
Există viață după moarte?	77
Sunt știința și religia compatibile?	80

Există adevăr în mod obiectiv?	84
Ce este fericirea?	90
Există oare inconstiență?	97
Cum putem depăși viziunea dualistă asupra lumii?.....	100
Sunt spațiul și timpul reale în mod obiectiv?.....	106
De ce?	111
PARTEA A DOUA: Întrebări personale	121
Ce este iubirea?	123
Când se justifică iubirea dintre două persoane?	125
Oamenii se nasc heterosexuali sau homosexuali?	127
Dacă cineva îmi face cinste cu o băutură într-un bar, îi datorez ceva?... 130	
Ce pot face noii proprietari ai unor spații care au trecut printr-un proces de gentrificare pentru a nu-i alunga pe vechii locuitori?	132
Este bine oare să le dăm bani oamenilor fără adăpost?	135
Ce rost are să ne supărăm din cauza lucrurilor pe care nu le putem schimba?.....	138
Cum acceptăm moartea propriilor părinți?.....	141
Cum putem duce o viață cu sens după ce ieșim la pensie?.....	145
Ce înseamnă să fii bolnav psihic?	149
Dacă vom cumpăra ceva produs într-o țară săracă, vom contribui oare la exploatarea locuitorilor săi?	153
Este bine oare să creștem peștișori de acvariu?	158
Când ar trebui să avem încredere în experți?	161
Cum îi putem crește pe copiii noștri, astfel încât să devină niște oameni de nădejde?	167
Când se poate spune despre un cuvânt că are un caracter sexist?	171
Cum putem reacționa atunci când nimic din ce facem nu contează?	175
Este bine oare să trăim cu gândul la prezent?.....	181

PARTEA A TREIA: Întrebări la care nu știi că trebuie să răspunzi	185
Este sosul de ketchup un soi de <i>smoothie</i> ?	187
Dacă oamenii ar coloniza planeta Marte, cine ar fi îndreptățit să dețină pământul de acolo?	189
De unde știm că $1 + 1 = 2$?	194
Este puiul cu parmezan un fel de mâncare autentic?	197
Ar fi bine oare dacă l-am omorî pe copilul Hitler?	201
Pot oare plantele să gândească?	205
Ce este budismul: o religie sau o filosofie?	209
De ce sunt unele lucruri atât de proaste încât ne plac la nebunie?	214
Oare jeleurile au același gust indiferent dacă ne plac sau nu?	218
Dacă încerci să sculptezi o libelulă și la final arată ca o albină, ce va reprezenta sculptura: o libelulă sau o albină?	223
Ce face ca o teorie mai simplă să fie mai bună?	227
Dacă Superman își ia puterea de la Soare, de ce nu este bronzat?	231
Există ceva cu adevărat aleatoriu?	236
Când se poate spune despre o operă de artă că este un produs derivat?	239
Care este animalul tău preferat?	242
Întrebare bonus: Cum putem învăța cel mai bine filosofie pe cont propriu? De unde să începem?	245
Bibliografie și lecturi recomandate	249
Mulțumiri	258

Prefață

Într-o dimineață de sâmbătă din luna aprilie a anului 2016, puțin rece și umedă, mi-am desfăcut masa pliabilă și am instalat-o în mijlocul tarabelor cu flori din piața de producători locali organizată la Grand Army Plaza, vizavi de filiala centrală a Bibliotecii Publice din Brooklyn. Am stat acolo preț de câteva ore, împreună cu o mână de profesori și de studenți la filosofie, la o masă acoperită cu o pancartă pe care scria cu litere de-o șchioapă ÎNTREABĂ UN FILOSOOF și am așteptat ca oamenii să intre în vorbă cu noi. N-a durat mult și întrebările au început să curgă – acestea erau despre Dumnezeu, alegerile prezidențiale, Ayn Rand (scriitoare și filozoafă de origine americană), peștii de acvariu ca animale de companie, educația morală, liberul-arbitru, destin, sensul vieții și alte câteva subiecte. Așa că ne-am hotărât să mai instalăm o dată un astfel de stand, apoi încă o dată, după care am reluat acțiunea de alte câteva ori. În anii care s-au scurs de atunci, am străbătut în lung și în lat întregul New York și am fost pe la piețele cu producători locali, la diverse magazine, în stații de metrou și parcuri, la festivaluri de carte și diferite târguri. Mi-e greu să descriu în cuvinte cât de multă bucurie și satisfacție mi-a adus întreaga experiență. Am stat de vorbă, pentru doar câteva clipe sau chiar

ceasuri la rând, cu mii de oameni din toate categoriile demografice imaginabile. Unii erau de-a dreptul ciudați, alții prietenoși, câte unii îmbufnați sau pur și simplu curioși. Am mai văzut și oameni însingurați, dezechilibrați, efervescenți sau înțelepți. Cu fiecare instalare a standului, am avut parte de noi întrebări, revelații și povești.

Am pus pe picioare proiectul „Întreabă un filosof” pentru că mi-am dorit ca filosofia să vină în întâmpinarea nevoilor omului de rând. Este important să-i încurajăm pe oameni și să le oferim ocazia de a afla ce fel de probleme îi preocupă pe filosofi de meserie. Dar este cel puțin la fel de important să creăm același mediu și pentru filosofi, astfel încât să afle și ei care sunt frământările celorlalți semeni și eventual să-și ofere ajutorul.

Această carte oferă un răspuns sau o fărâmă de răspuns câtorva dintre cele mai spinoase întrebări adresate de către vizitatorii noștri.* Întrebările sunt o expresie a gamei enorme de lucruri care ne preocupă. Micile casete pe care le veți observa în text zugrăvesc scenele care contribuie la caracterul memorabil al fiecărui stand instalat și al fiecărei întrebări în parte. Veți mai întâlni pe alocuri și simbolul care reprezintă răspunsul unui interlocutor imaginar. În sfârșit, puteți parcurge cartea în orice ordine doriți, având deplină libertate în acest sens.

Cuvântul scris nu poate surprinde în totalitate magia care s-a creat în jurul standului „Întreabă un filosof” – spontaneitatea, caracterul interactiv, spectacolul neconvențional al filosofiei care încolțește în mințile unor oameni preocupați în mod obișnuit de cu totul alte lucruri. Cred totuși că ceva a reușit să surprindă. Sper ca discuțiile ce urmează să vă convingă de

* Oarecum. Unele întrebări mi-au fost adresate direct de către vizitatori, în timp ce altele au luat naștere în timpul discuțiilor purtate cu unii dintre ei. (n. a.)

faptul că există o cale prin care filosofia îi poate fi de folos fiecăruia dintre noi și poate fi perfect ancorată în viața de zi cu zi, dar în același timp ea este capabilă să ne transporte într-un cu totul alt spațiu, dincolo de noi.

Cred în toate afirmațiile pe care le fac în această carte, căci le-am așternut pe hârtie cu toată sinceritatea. Cred, de asemenea, că lucrarea de față conține și câteva afirmații false. Spun asta tocmai pentru că există ceva în mine care mă ajută să-mi apreciez în mod sănătos propriile limite.

Probabil că v-ați dat seama ce urmează să spun. Convingerile mele se află într-o relație de contradicție, neputând avea toate valoare de adevăr. Și, de obicei, dacă îmi dau seama că unele dintre ele sunt contradictorii, le revizuiesc până când intră în concordanță. La urma urmei, convingerile sunt elementele cu care operăm într-un raționament, iar a face raționamente pe baza unor informații contradictorii nu poate să producă decât dureri de cap. Dacă avem pe mână un set de convingeri, nu este posibil ca absolut toate să fie adevărate; cel puțin una dintre ele trebuie să fie cu siguranță falsă. Nu m-ar ajuta nici să reiau munca pe care am depus-o ca să ajung la acele concluzii, pentru că tot așa ajunge să fac niște afirmații, păstrându-mi în același timp dorința de a recunoaște că pe *undeva* sigur am dat-o în bară. Ne aflăm, cu alte cuvinte, în fața unui paradox.

Avem, totuși, noroc – poate puțin prea mult noroc –, căci acest paradox poate fi soluționat în mod elegant. Ne vom spune că pe lume există o întreagă gamă de convingeri, spre exemplu unele ferme, pe deplin asumate, și altele asumate până la un punct. Dacă sunt ferm convinși de unele afirmații contradictorii, atunci îmi dau singur de lucru. Dacă, în schimb, aleg să cred în

câteva lucruri până la anumit nivel, să spunem unul destul de ridicat, îmi pot permite să consider, în aceeași măsură, că unul dintre ele este fals.*

Tot ce am spus până acum ilustrează câteva aspecte importante despre natura filosofiei.

În primul rând, filosofia ia naștere adesea din cercetarea contradicțiilor care apar în cadrul propriilor convingeri. Câteodată, le putem limpezi cu ajutorul unor raționamente, alteori este nevoie să găsim o cale de mijloc, care să aducă un echilibru.

În al doilea rând, cred în lucrurile pe care le-am scris în această carte, dar nu în proporție de 100%. Ori de câte ori am senzația că sunt pe cale să cad în capcana lipsei de sinceritate sau a unei prea mari încrederi în sine, îmi este util să-mi reamintesc că dorința mea de a stimula dezbateri filosofice fertile este cel puțin la fel de mare ca aceea de a împărtăși celorlalți răspunsurile corecte la câteva întrebări filosofice.

În al treilea rând, discuțiile purtate aici în jurul anumitor probleme puteau fi mult mai lungi, însă am ales să le scurtez, așa cum am procedat mai devreme cu problema paradoxului. La fiecare dezbatere au existat obiecții rezonabile pe care nu le-am luat în considerare, variante de ipoteze pe care nu le-am explorat, detalii pe care le-am tratat superficial. M-am gândit că veți fi mult mai abili decât mine în a aduce obiecții și a veni cu alternative față de ideile pe care le propun, așa că de ce aș fi încercat să vă răpesc această bucurie? Oricum, mi-am dorit ca această carte să fie cât mai distractivă cu putință și nici măcar o secundă plictisitoare.

* Pentru o imagine mai clară, vă puteți închipui că aceste convingeri sunt similare teoriei probabilității. Dacă veți crede că o sută de lucruri distincte sunt adevărate în proporție de 95%, veți crede și că unul dintre acestea este fals în proporție de 99%. (*n. a.*)

În al patrulea rând, multe lucruri din această carte, inclusiv cele de mai sus, sunt preluate din alte locuri. O mare parte din ce afirm aici a fost ceva spus deja de către altcineva. Nu am vrut să încarc textul, așa că am inclus toate referințele și sugestiile de lectură suplimentară într-o anexă.

În ultimul rând, alcătuirea mult prea aerisită a cărții ar putea să vă dea impresia că filosofia este un subiect suspect de ușor. Nu este câtuși de puțin adevărat, filosofia este grea – plină de îndoieli și de piste moarte, tot timpul aflată pe nisipuri mișcătoare, mereu situată la marginea prăpastiei în care se află nonsensul și lipsa de relevanță. Dar să ne înțelegem, filosofia este *doar* grea, nu și imposibilă.

Ce este filosofia?

In prima zi de curs, încerc să le creez studenților mei o imagine de ansamblu asupra obiectului filosofiei și de aceea le dau câteva exemple de întrebări filosofice. În mod inevitabil, unii dintre ei îmi răspund ceva de felul acesta: „Aha, adică întrebări la care nu există de fapt un răspuns.” Nu aș vrea să ader la acest tip de descriere. Pentru început, aș dori să menționez că multe dintre întrebările care *obișnuiau* să facă parte din spectrul filosofiei (de exemplu, dacă materia este divizibilă la infinit) au trecut în domeniul științei. Cine știe, poate și întrebările din cartea de față vor deveni, la un moment dat, unele care să-i preocupe pe oamenii de știință. (Câteva dintre ele cred că *deja* au intrat în sfera științei, dar cercetătorii ezită să le aducă în discuție din anumite motive.) Lucrurile sunt oarecum complicate, căci nici profesioniștii filosofiei și nici măcar lumea, în ansamblul ei, nu au reușit să ajungă la un soi de consens în privința răspunsurilor corecte la întrebările filosofiei. Lipsa acestui numitor comun nu se datorează (numai) faptului că unii oameni nu au acordat suficient de multă considerație unor lucruri; în anumite cazuri, unele persoane bine informate nu se pot pune de acord, pe bună dreptate, asupra unui răspuns.

Un alt indiciu semnificativ, deși nu tocmai adecvat, care ar putea ilustra caracterul filosofic al unei întrebări este un lucru amuzant care se întâmplă la standul „Întreabă un filosof”. La un anumit moment din zi apărea, în mod inevitabil, cineva care, văzând pancarta, venea să ne pună întrebări despre astrologie, interpretarea viselor, proiecții astrale sau asasinatul președintelui Kennedy. Era nevoie de puțin efort pentru a readuce aceste discuții înapoi, pe pista întrebărilor pe care eu le consideram a ține de filosofie. (Și totuși, ce ne spune popularitatea astrologiei despre rolul narațiunii sau al artei narative în viețile noastre? Care ar fi criteriile conform cărora o interpretare a unui vis este corectă? Din care punct devine rezonabil să crezi într-o teorie a conspirației?) De ce oare oamenii consideră că aceste întrebări țin de domeniul filosofiei? O parte din răspuns ar fi că filosofi, ca breaslă, nu s-au gândit suficient de bine la felul în care își fac cunoscută publicului munca pe care o depun. Pe undeva, însă, cred că este vorba și despre senzația, de altfel corectă, pe care o au oamenii, și anume că filosofia reprezintă locul unde te duci să asculți idei ce în alte părți nu ar fi luate nicidecum în serios. Acest lucru este adevărat, în sensul că argumentele filosofice se bazează adesea pe experimente de gândire artificiale sau de-a dreptul stranii.

(<digresiune> Unele dintre preferatele mele:

Dilema tramvaiului: Observi că în direcția de mers a unui tramvai se află cinci oameni legați de șine. Ți se dă posibilitatea să acționezi maneta de schimbare a macazului, astfel încât tramvaiul să se îndrepte doar spre unul dintre aceștia. Ar fi bine să faci așa ceva? Să spunem că observi cum un tramvai se îndreaptă cu rapiditate spre cinci oameni aflați în calea lui. Ți se

dă posibilitatea să împingi o persoană mai masivă în fața tramvaiului, astfel încât să-i salvezi pe ceilalți. Ar fi bine să faci asta? Ar trebui, oare, ca cele două întrebări să primească același răspuns și, dacă nu, care ar fi motivul?

Vălul ignoranței: Imaginează-ți că pentru o vreme știi tot ce ți-ai dorit vreodată să afli despre societatea în care trăiești, cu excepția locului pe care îl ocupi tu în cadrul acesteia. În ce fel ai schimba legile de bază și instituțiile ei? Nu poți face uz de niciun fel de puteri speciale pentru a duce tratative, deci nu-ți poți urmări propriile interese. Oare aceste schimbări vor atrage după sine existența unei societăți mai echitabile?

Pământul geamăn: Oare conceptul de „apă” ar însemna același lucru într-o lume care ar arăta întru totul ca a noastră, cu excepția faptului că ceea ce se înțelege prin apă ar avea o altă structură decât H_2O ?

Grădinarul invizibil: Există vreo diferență între o grădină îngrijită de un grădinar imposibil de depistat și o grădină pe care nu o îngrijește nimeni?

Paradoxul lui Goodman: Să presupunem că în limba noastră există cuvântul „verdastru”, care se referă „atât la un obiect observat pentru prima dată înainte de 2030, care este verde, cât și la unul care nu a fost văzut înainte de 2030 și este albastru.” Ești oare îndreptățit să crezi că toată iarba din lume este „verdastră” doar pentru că toată iarba pe care ai văzut-o până acum este așa?

Gödel și Schmidt: Dacă tot ceea ce crezi despre o persoană numită Kurt Gödel este de fapt adevărat în

privința unei alte persoane complet necunoscute și numite Schmidt, atunci se poate spune că ai niște convingeri false despre Gödel sau unele adevărate despre Schmidt?

Argumentul lui Jackson: Să ne închipuim că un om trăiește toată viața într-o lume care conține doar alb și negru, dar posedă în același timp toate cunoștințele necesare despre percepția culorilor în fizică, psihologie sau neuroștiințe. Ce va constata această persoană în momentul în care va vedea pentru prima dată un măr roșu?

Lumea suspendată: Să spunem că există un univers împărțit în trei părți. Una dintre aceste părți rămâne perfect imobilă pentru ochii unui observator exterior timp de cinci minute, o dată pe an. A doua rămâne perfect imobilă timp de cinci minute, o dată la doi ani, în timp ce a treia trece prin același proces o dată la trei ani. Oare asta înseamnă că o dată la șase ani se scurg cinci minute fără niciun fel de schimbare?

Omul plutitor: Dacă ne-am naște fără niciunul dintre simțurile noastre, am mai fi oare conștienți de noi înșine?

Inelul lui Gyges: Dacă ai avea un inel care, pus pe deget, te-ar face invizibil, ai deveni oare un ticălos? Ce te-ar împiedica să furi, să înșeli, să hărțuiești și, în general, să faci numai lucruri egoiste pentru care nu ai fi tras la răspundere?

Teoria lui Dennett despre fenomenul subiectiv conștient: Să presupunem următoarele: creierul tău îți controlează corpul de la distanță prin niște mici aparate

radio de emisie-recepție, plasate la capătul fiecăruia dintre nervii tăi. Unde te afli tu, de fapt? Acolo unde se află creierul tău sau corpul tău?

Probleme de tip Gettier: Să spunem că cineva ți-a setat telefonul pe modul silențios fără ca tu să știi asta. Auzi cum un alt telefon din apropiere sună cu același ton de apel ca al tău și în același timp, printr-o stranie coincidență, cineva chiar te sună pe tine. Oare ești conștient de faptul că primești și tu un apel?

Traducerea radicală: Să spunem că te afli în prezența cuiva care vorbește o limbă ce nu are, după știința ta, absolut nicio legătură cu vreo alta pe care o cunoști. Persoana respectivă îți arată cu degetul spre un iepure și spune „Gavagai”. Cum îți dai seama dacă „Gavagai” înseamnă *iepure* și nu *o parte componentă din corpul iepurelui* sau *însușirea de a fi iepure*?
</digresiune>

Este adevărat și în sensul că anumite păreri cu largă răspândire printre filosofi (de exemplu că nimeni nu are parte de trăiri conștiente, că trecerea timpului este o iluzie, că nimeni nu poate ști cu certitudine nimic) reprezintă idei pe care refuzăm să le luăm în considerare în viața noastră de zi cu zi. În filosofie nu este suficient doar să respingi aceste idei din capul locului, ci trebuie să și emiți judecăți de valoare pe marginea lor, cel puțin în momentele în care un astfel de demers este relevant.

Iată o modalitate destul de bună pentru a pricepe cum stau lucrurile cu filosofia: dacă nu s-a ajuns la niciun consens cu privire la ce fel de metode sau care rezultate de cercetare ar trebui folosite pentru a analiza o anumită întrebare, atunci

avem de-a face cu o chestiune de natură filosofică. Acest lucru este valabil pentru toate întrebările (filosofice) pe care le-am pus în discuție în această carte. Astfel s-ar putea explica și de ce oamenii au senzația că întrebările filosofice nu pot primi un răspuns, de ce unele ies în timp din spectrul filosofiei, de ce se pot pune întrebări filosofice pe marginea oricărui subiect și, în sfârșit, de ce a avea o minte deschisă este o virtute atât de importantă în acest domeniu.

Pentru a obține o imagine completă, trebuie totuși să adaug că logica și istoria filosofiei s-au bucurat de-a lungul timpului de metode de cercetare acceptate în mod aproape unanim, iar aceste metode sunt o parte integrantă a demersului filosofic. În schimb, domenii precum fizica, istoria sau psihologia nu au reușit să ajungă la un acord cu privire la felul în care ar trebui studiate anumite probleme dificile. Nu vă pot oferi mai mult de atât, din păcate. Dacă cineva a găsit o modalitate mai bună de a explica ce este filosofia, îl invit să-mi trimită un e-mail.

Ori de câte ori instalăm standul „Întreabă un filosof”, punem pe o măsuță un bol plin cu întrebări filosofice, altul plin cu experimente de gândire și un al treilea, doldora de dulciuri. Îmi amintesc de o zi toridă de vară petrecută la standul nostru, spre finalul căreia bolul cu dulciuri se golise. Un vizitator a aruncat o privire vasului deja gol și ne-a întrebat: „Asta e cumva vreo metaforă pentru filosofie?” M-am simțit ca și cum cineva mi-a înfipt un cuțit în inimă.

Este posibilă călătoria în timp?

Nu numai că este posibilă, ci chiar se întâmplă în realitate. Reglați două ceasuri de mare precizie astfel încât să indice aceeași oră. Lăsați unul pe pământ, iar pe celălalt luați-l cu voi într-o scurtă călătorie cu avionul. Comparați cele două ceasuri în momentul aterizării avionului; veți constata că ceasul din avion va fi un pic în urma celui de pe pământ. În principiu, dacă avionul s-ar fi apropiat de viteza sunetului, ceasul ar fi rămas *cu mult* în urma celui de pe pământ. Dacă o persoană ar petrece, să spunem, un an într-un avion, pe pământ s-ar scurge mult mai mulți ani. (Acest fenomen este denumit de fizicieni dilatarea timpului.)

Foarte interesant, dar pe undeva și puțin dezamăgitor. La urma urmei, este vorba despre călătoria în viitor. Singura diferență dintre aceasta și tipul de călătorie în timp pe care îl trăim cu toții, în calitate de ființe umane, este că persoana din avion străbate timpul într-un ritm semnificativ mai lent decât cel obișnuit. Însă cele mai multe (nu toate!) fantezii ale noastre legate de o asemenea călătorie presupun întoarcerea în timp. Este oare posibil așa ceva?

Există o bine-cunoscută teorie care susține că acest lucru nu este posibil – nu doar din punct de vedere fizic sau din cauza limitărilor de tehnologie, dar și principial. Este cunoscută sub numele de paradoxul bunicului. Dacă, de exemplu, aș putea să călătoresc înapoi în timp, aș avea posibilitatea să-miucid bunicul. Dar nu aș putea să fac așa ceva pentru că, dacă el ar muri, eu nu m-aș mai naște; ca atare nu mi-aș omorî bunicul, așadar nu aș putea nici să călătoresc înapoi în timp.

Poate că așa stau lucrurile, dar, din câte îmi dau seama, acest paradox implică unele presupuneri posibil false. Poate că aș reuși să călătoresc în timp, atâta vreme cât nu aș face ceva care să genereze acest paradox. Poate că timpul are o structură ramificată, în așa fel încât, atunci când mă întorc în timp și îmiucid bunicul, împiedic nașterea versiunii mele aflate pe acea ramificație, nu a versiunii de față care a comis omuciderea. Poate că timpul are o structură în buclă, în așa fel încât, atunci când călătoresc înapoi în timp și îmiucid bunicul, anulez orice șansă ca bucla temporală în care este cuprinsă și nașterea mea să se mai formeze vreodată, chiar dacă ea s-a constituit deja o dată.

Dar există o întrebare înrudită cu aceasta, care a apărut și la standul „Întreabă un filosof”. Persoana care a adus subiectul în discuție avea în minte călătoria înapoi în timp. Am zăbovit o vreme asupra paradoxului bunicului, fără a ajunge la vreo concluzie. Apoi am întrebat-o de ce își dorește totuși să se întoarcă în timp. Mi-a enumerat câteva motive oarecum familiare – îndreptarea unor greșeli, retrăirea unor experiențe pe care nu le-a putut aprecia la adevărata valoare în momentul respectiv. Și cum rămâne cu posibilitatea de a călători în viitor? Ce finalitate practică ar avea? Răspunsul său m-a pus la grea încercare: unui om care ar călători în viitor i-ar păsa mai puțin decât altora de evenimentele efemere ale unei zile obișnuite. Cu cât este

mai mare intervalul de timp pe care l-ai experimentat, cu atât ți se lărgeste orizontul și cu atât devii mai puțin implicat în fiecare moment al vieții, luat individual. (La urma urmei, nu se întâmplă ceva similar pe măsură ce înaintăm în vârstă în lumea noastră, în care timpul nu se dilată? Sau aceasta este doar o descriere mai stângace a efectului pe care îl are îmbătrânirea asupra relației cu timpul?) O astfel de persoană, mi-a sugerat interlocutorul meu, ar fi utilă mai ales în luarea deciziilor politice.

Aici ne întâlnim cu un argument surprinzător de plauzibil în favoarea gerontocrației. Chiar dacă nu i-am răspunde sau nu am putea să-i dăm un răspuns acestei persoane la întrebarea legată de posibilitatea călătoriei înapoi în timp, merită din plin să urmărim mai departe firul unei astfel de discuții. Întrebările filosofice au un fel aparte de a crea punți între ele.

Dacă cineva îmi face cinste cu o băutură într-un bar, îi datorez ceva?

Omare parte din gândirea noastră morală se învâрте în jurul unei metafore „contabile”: le „datorăm” oamenilor lucruri, deținuții „își plătesc datoria față de societate” stând după gratii și așa mai departe. Ideea este că, dacă faci rău cuiva, acesta poate cere o despăgubire, fie sub forma unei pedepse, fie sub cea a unui beneficiu (De asemenea, te poate ierta, în același mod în care un creditor poate ierta un datornic). În schimb, dacă cineva face un gest frumos pentru tine, îi ești dator cu o răsplată tot sub forma unui beneficiu. Balanța din registrele noastre morale trebuie menținută în echilibru.

Dacă cineva vă face cinste cu o băutură într-un bar și simțiți nevoia să stați de vorbă cu persoana respectivă (sau chiar să acceptați băutura), acest lucru se întâmplă pentru că metafora contabilă se pune în mișcare. Ar trebui, însă, să fim ceva mai circumspecți față de o astfel de metaforă, pentru că ne cere prea puțin și în același timp prea mult.

Cere prea puțin de la noi pentru că este ceva extrem de mediocru să crezi că ești în regulă din punct de vedere moral atâta

vreme cât talerul răului pe care îl faci se află la același nivel cu cel al beneficiului ulterior. Asta să fie oare tot ceea ce vă doriți de la voi înșivă sau de la alții? Cred că lumea ar fi mai bună dacă ne-am impune niște standarde mai înalte.

Cere prea mult fiindcă luată în serios metafora contabilă le netezește oamenilor calea spre a ne impune obligații morale speciale ce ar putea fi foarte enervante sau pur și simplu sterile. Dacă omul de afaceri Warren Buffett mi-ar da un milion de dolari din bunătațea inimii sale, i-aș fi foarte recunoscător, dar nu există oare lucruri mai bune pe care le-aș putea face cu timpul și banii mei decât să încerc să-l răsplătesc? Mai mult, chiar vrem să credem că orice tip singuratic sau pus pe aventuri de la bar te poate obliga să vorbești cu el dacă are câțiva bani de cheltuit? (Sună un pic ca vechea escrocherie în care cineva dă peste tine pe stradă cu o sticlă goală de băutură și îți cere să-i plătești daune pentru că aceasta s-a spart).

Bineînțeles că ar fi *frumos* din partea fiecăruia dintre noi să vorbim cu această persoană. (Cel puțin atâta vreme cât nu o încurajăm să facă aceeași mișcare și în următorul bar sau nu ne punem în pericol discutând cu ea. Cumva ne așteptăm să fie vorba despre un *el*, nu-i așa?) Dar nu suntem obligați din punct de vedere moral să punem în practică fiecare gest frumos care ne stă în putință. Dacă ar fi așa, nu am mai avea timp pentru nimic altceva.

De unde știm că $1 + 1 = 2$?

La prima vedere, pare că avem de-a face cu o întrebare neizbutită, care ne lasă cumva impresia că persoana din spatele ei încearcă, într-un mod confuz, enervant sau indolent, să ne facă să ne îndoim de faptul că știm că într-adevăr $1 + 1 = 2$. Însă există o confuzie reală la mijloc, chiar dacă pornim de la premisa că suntem în posesia cunoașterii acestui fapt. Spre deosebire de electroni, stele sau articolele de mercerie de dimensiuni medii care intră în componența obiectelor din viața noastră de zi cu zi, numerele și celelalte elemente matematice nu ne permit să facem observații sau experimente. Se pare că învățăm noi adevăruri matematice adesea doar prin mijloacele gândirii. Dar cum este oare posibil acest lucru? La urma urmei, nu-mi dau seama ce alte lucruri am putea învăța exclusiv prin mijloacele gândirii.

Am putea răspunde că observația empirică ne-a învățat că $1 + 1 = 2$. Dacă vedem un măr, apoi încă unul, vom spune – mare descoperire, mare! – că în fața ochilor avem două mere. O versiune mai elaborată a acestei metode există sub forma așa-zisului argument de indispensabilitate. Teoriile noastre științifice cele mai avansate fac referire la tot felul de elemente și operații matematice. Există dovezi extrem de solide în favoarea

valorii de adevăr – sau valorii aproximative de adevăr – a acestor teorii, așa că avem motive întemeiate să credem că elementele matematice cu pricina sunt exact așa cum spun teoriile. Principala problemă a acestei propuneri este că o mare parte dintre cunoștințele noastre matematice nu au nimic de-a face cu cantitățile fizice din lumea reală. De exemplu, am știut tot felul de lucruri despre numerele complexe înainte să descoperim vreo aplicație concretă a acestora în natură.

Un alt răspuns firesc la întrebarea „De unde știm că $1 + 1 = 2$?” ar fi o demonstrație pe baza axiomelor din aritmetică.* Dar nu vom reuși decât să complicăm și mai mult lucrurile. De unde știm că axiomele din aritmetică sunt adevărate?

În caz că nu era deja evident, vă spun acum răspicat: nu știu. Însă un răspuns plauzibil ar fi că axiomele din aritmetică sunt adevărate prin definiție. Știm că sunt așa la fel cum știm că triunghiul are trei laturi, că burlacii sunt bărbați necăsătoriți sau că vulpoiul este masculul vulpii – prin însuși sensul cuvintelor. Dar există o diferență esențială între axiomele din aritmetică și celelalte adevăruri prin definiție. Chiar dacă nu ar mai exista triunghiuri, burlaci sau vulpoi, toate triunghiurile vor avea în continuare trei laturi, burlacii vor rămâne bărbați căsătoriți, iar vulpii tot masculii vulpilor vor fi. Însă axiomele din aritmetică au valoare de adevăr doar dacă anumite lucruri – în speță, numerele naturale – există cu adevărat. Cum se poate ca ceva să

* Axiomele întâlnite cel mai frecvent sunt Axiomele lui Peano. Avem nevoie doar de câteva dintre acestea ca să arătăm că $1 + 1 = 2$. Axiomele lui Peano se folosesc de cifra 0 ca de o constantă și definesc toate numerele naturale ca fiind succesori ai succesorilor lui 0; 1 este $S(0)$, 2 este $S(S(0))$ și așa mai departe. Cele două axiome ale adunării sunt $x + 0 = x$ și $x + S(y) = S(x+y)$. Este destul de simplu să dovedim că $1 + 1 = 2$ sau că $S(0) + S(0) = S(S(0))$. $S(0) + S(0) = S(S(0+0))$, conform celei de-a doua axiome a adunării. Și $0 + 0 = 0$ conform primei axiome a adunării. Prin urmare, $S(0) + S(0) = S(S(0))$. (*n. a.*)

fie atât adevărat prin definiție, cât și prezent pe lista lucrurilor care chiar există?

Din nou, nu știu răspunsul, dar cred că merită să explorăm o analogie între numere și entități precum corporațiile. Dacă un anumit număr de oameni se adună în anumite circumstanțe și declară că au format o nouă corporație, atunci putem spune că respectiva corporație a luat ființă. Le oferim corporațiilor realitatea unei existențe prin simplul fapt de a vorbi despre ele într-un anume fel. Însă atunci când le aducem în discuție, știm că de fapt vorbim despre activitatea oamenilor care alcătuiesc acea corporație. Este un fapt ciudat, dar nu complet învăluit în mister. Poate că numerele, câmpurile tensoriale, inelele și toate celelalte lucruri despre care vorbesc matematicienii funcționează după acest principiu. (Deși nu o pot face *întocmai* ca niște corporații, pentru că acestea se înființează, se desființează și se schimbă în decursul timpului, numerele rămân neschimbate.) În orice caz, felul nostru de a căpăta cunoaștere în privința numerelor depinde de ceea ce reprezintă ele, de fapt.